

УДК 821.161.2-3.09

ТЕТЯНА КОНЄВА,
НАТАЛІЯ ТАРАСОВА
(Полтава)

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО ВИПРОБУВАННЯ В ПОВІСТІ ЛЕОНІДА БРАЗОВА «ПЕРШИЙ ГАРТ»

Ключові слова: проблема життєвого вибору, проблема моральної відповідальності, «межова ситуація», «момент істини».

Війна є протиприродним людському еству станом, бо вона несе страх, кров, сльози, смерть. Але війна також – і випробовування для людини. Проблема морального вибору героя на війні характерна для всієї творчості українського письменника Леоніда Бразова. У повісті «Перший гарт» («В ті да-

лекі дні») (1964) вона отримала своє багатогранне втілення. Митця хвилює аспект морального випробування: чому люди, котрих поєднує епоха, соціальне середовище, духовна атмосфера, навіть фронтове товариство, зіткнувшись зі «страшною бідою», іноді ухвалюють неочікувані рішення.

Упродовж усього твору прямий і прихований діалог стосовно загальнолюдських цінностей, моральних принципів, професійних якостей, ідеологічних позицій ведуть двоє українців, яких звела доля в невеличкому донецькому селі Нова Петрівка напередодні Великої Вітчизняної війни. Андрій Перекоп учителював у місцевій школі, Микола Грицюк працював обліковцем.

Перше зіткнення двох сильних особистостей відбувається за побутових обставин. Виступаючи перед тракторною бригадою як агітатор, Андрій Перекоп висвітлював питання міжнародної ситуації, яке особливо цікавило аудиторію напередодні війни. Торкнувся він і проблеми розвитку спорту. Трактористи слухали вчителя з інтересом, і «тільки Микола Грицюк, на прізвисько «продукт природи» (це був його улюблений вислів), – як зазначає письменник, – обіпершись широченною спиною на вагончик, кривив губи в зневажливій посмішці» [1, с. 8]. «Ми і без спорту на здоров'я не скаржимося, – нарешті не витримав він» [1, с. 8]. І відверто у присутності всієї тракторної бригади викликав Андрія на двобій. Грицюк був упевнений у своїй беззаперечній перемозі, бо наділений був від природи міцним здоров'ям. Проте добре обізнаний із прийомами вільної боротьби Андрій, хоча і був худорлявої статури, з легкістю декілька разів поклав супротивника на землю під час двобою. Спортивні вміння Андрія і тактика ведення бою не могли не викликати справжнього захоплення у присутніх. Супротивник Андрія був страшенно розлючений своєю поразкою і, щоб якось вийти з такого неприємного для себе становища, вирішив звернутися до забороненого у вільній боротьбі прийому. Він з великою силою б'є Андрія у груди. Лише активне втручання односельців змушує Грицюка припинити двобій. Цей учинок Грицюка є свідченням того, що такі поняття, як совість, чесність для нього в житті мало чого варті. Вдало використані автором деталі – «зневажлива посмішка» [1, с. 8] перед двобоєм, «погляд собі під ноги» [1, с. 9] під час вибачення перед Андрієм після бою – підсилюють первісне читацьке враження. Однак воно хибне, тому що герой все ж знаходить у собі сили, щоб вибачитися. Та й сам Андрій, повертаючись додому, перебуває у стані морального протиріччя. Він «ніби трохи заздри» [1, с. 9] красеню і чи не найкращому танцюристу в селі Миколі Грицюку.

Отже, на першій сходинці морально-етичних випробувань обліковець Грицюк усе ж поступається вчителю Перекопу, але письменник не полишає надії на моральне очищення героя.

Удруге протистояння поміж героями знову виникає нібито на побутовому рівні, але вже дорогою на фронт. І воно набуває ідеологічного забарвлення. Події розгорталися так. Андрій, не дочекавшись повістки до військкомату, вирішує йти добровольцем на фронт, бо вважає, що головне – це «захист Батьківщини» [1, с. 13], яка опинилася в небезпеці. Діставшись військкомату, він випадково зустрічає двох односельців: Петра Граченка і Миколу Грицюка, котрі вже стали солдатами. Перекоп радіє, що йому доведеться служити разом із близькими людьми. А дізнавшись, що керівником групи призна-

чено Грицюка, звертається до нього з проханням, щоб той дозволив відлучитися на декілька хвилин для вирішення побутового питання (направити бритву для гоління в перукарні), поки новобранці відпочивають. Грицюк дозволяє, але раптово дає наказ групі залишити цю місцевість. Умовляння Петра Граченка дочекатися повернення Перекопа на нього не діють. І за законами воєнного часу Грицюк подає рапорт про те, що в його групі є дезертир, і це – Перекоп. Величезних фізичних і моральних зусиль знадобилося докласти Андрію, щоб, по-перше, здолати величезну відстань і з'єднатися зі своєю групою, а по-друге, довести військовому керівництву, що він – не дезертир, а випадково відстав від своєї групи.

Колізія між односельцями і на цей раз розв'язалася, проте «в серці Перекопа, – відмічає автор, – ворухнулася невиразна підозра, однак він радий був, що, нарешті, дістався до своїх» [1, с. 39].

Внутрішнє протистояння двох персонажів загострюється. Напевне, коріння його варто шукати не тільки в природі самої людини, а й в інших складниках.

Проникнути у внутрішню логіку вибору кожним із учасників конфлікту допомагає читачеві така ситуація.

Перебуваючи у лавах діючої армії неподалік від лінії фронту, Андрій потрапляє у досить незручне становище. Командування доручило двом бійцям, Степану й Андрію, відремонтувати на МТС трактор, який вийшов із ладу, і терміново передати його у розпорядження артилерійської батареї для ведення військових операцій. Виконати це бойове завдання Андрію не вдається з декількох причин. По-перше, дезертирство тракториста Степана не дозволило Перекопу вчасно відремонтувати цю бойову одиницю, а по-друге, відремонтовану, її було знищено під час повітряних атак німецьких льотчиків. Проте командир Грицюк не вірить у збіг цих обставин і в категоричній формі заявляє, що Андрію «це так не мине» [1, с. 83].

Ноти прихованої недовіри і сумніву, які мали місце у взаєминах командира і підлеглого, переростають у форму відкритих погроз.

Для того, щоб з'ясувати мотиви поведінки командира, письменник подає деякі штрихи до його портрета. У творі згадується подія, яка трапилася на залізничному вокзалі, коли вирушали новобранці до місця майбутньої служби. Щойно призначений командиром групи сержант Грицюк замість того, щоб підтримувати дисципліну і бути прикладом для інших, на очах підлеглих відпочиває у привокзальному буфеті й бере декілька кухлів холодного пива. Чи інший випадок: коли розчищали ліс для облаштування території для дислокації батареї, «він красувався у військовій добре підігнаній формі з таким виглядом, ніби народився в ній. І старанно випрасувана гімнастюрка з білим, мов сніг, нижнім комірцем, і широкий офіцерський пояс з блискучою мідною пряжкою у вигляді зірки, і чотири трикутнички на петлицях – усе це справляло на новобранців відповідне враження» [1, с. 40]. Як Грицюк зміг так причепуритися, для них залишалася таємницею. Письменник лише підсумовує враження бійців від побаченого: «Вони лише відчували, що відстань, яка відділяє від них старшину, стає все більшою» [1, с. 40].

Отже, поведінка людини, яка спирається на сумнівний кодекс честі, що ґрунтується на категоріях індивідуалізму та егоїзму, за будь-яких умов буде

аморальною, а у роки війни – ще жорстокішою та абсурднішою. Тріщина, яка намітилася між командиром та його бійцями, перетворюється на прірву в стосунках колишніх односельців.

Може скластися враження, що причиною непорозумінь між Перекопом і Грицюком стало щось суто особисте. Дізнавшись, що вони суперники в особистому житті, що кохання Миколи нероздільне, не тільки Перекоп, але навіть читач починає його жаліти, вибачаючи всі «гріхи».

Проте ця суб'єктивна мотивація поведінки героя не збігається з авторською оцінкою. І для більш об'єктивного висвітлення проблеми письменник удається до відтворення точок зору інших учасників подій. Ничипір Загоруйко, котрий зростав з Миколою в одному селі, а тепер пліч-о-пліч бореться з фашистською навалою в одному строю, вцент розбиває гіпотезу Перекопа. Він каже: «Грицюк? Любить? Та це шкура, яких світ не бачив! Себе він любить, а більше нікого. Я його вивчив, як свої п'ять пальців. Хитрий тільки, гад. Нашкодить – і слід замете. Не одна дівчина від нього плаче» [1, с. 107].

Леонід Бразов усе наполегливіше намагається виявити першопричини конфлікту. У поле зору потрапляє сцена, коли вкрай утомлені постійними атаками ворога бійці Загоруйко і Перекоп потрапляють у господарство, котрим завідує сержант Грицюк. За його відсутності на кухні вправно порався боєць Граченко. Побачивши земляків, він вирішив їх нагодувати і запропонував цілий набір незвичайних для воєнного часу продуктів. Бійці здивовано запитують: «Звідки такі дари?» [1, с. 105]. На що Граченко відповідає: «Грицюк десь дістає». І продовжує: «Це він позавчора приїхав зовсім тепленьким, я в нього й реквізував золотий запасець» [1, с. 105]. Вражені земляки радять про цей випадок доповісти комбату. Та зненацька з'являється сам винуватець. Між ним і Андрієм виникає сутичка. Автор досить удало передає внутрішній стан Грицюка: «В обличчя старшині ударила кров. Здається, він готовий був кинутися на супротивника, але тільки кулаки стиснув та крізь зціплені зуби процідив: «Запам'ятаємо, дорогі землячки, – і пішов у хату» [1, с. 106]. І запам'ятав. Налагодивши приятельські стосунки з оперуповноваженим особливого відділу старшим лейтенантом Вахловським, Грицюк зводить наклеп на Перекопа, звинувативши його в дезертирстві, антирадянській пропаганді, самострілі, тобто у навмисній спробі зіпсувати здоров'я, щоб не брати участі в активних військових операціях. Особіст, перевищуючи свою владу навіть за воєнних часів, починає методом тиску і залякування вибивати з обвинувачуваного неправдиве признание, щоб віддати його під трибунал.

Письменник, звертаючись до парадокса, прагне дослідити особливості психіки людини, яка опинилася в екстремальній ситуації. У першу мить Андрій навіть як слід не усвідомлює, що трапилося. Безглуздий присуд Вахловського сприймає «байдуже», але в наступну хвилину душевна напруга зростає. Його охоплює почуття тривоги, неспокою. «Андрія, – пише автор, – починає мучити запитання: «Як це надало мені?» [1, с. 143]. Момент вищої душевної напруги він переживає в той час, коли вже чує і з вуст односельця Грицюка страшні слова про свою нібито причетність до зради. Лише два штрихи знадобилося письменнику, щоб передати цю зміну: «Перекоп з ненавистю глянув на нього...» [1, с. 145] і тихо промовив: «Я не навмисне»

[1, с. 143]. Хвилювання настільки сильне, що спазм перекриває дихання, герою утрачає можливість говорити. І ні тиск особіста, ні загроза смерті не в змозі змусити його дати брехливе зізнання. Почуття жаданої злоби і гніву поступаються перед красою правдивої життєвої позиції. Опинившись у межовій ситуації, людина залишається людиною, не зраджує своїм моральним принципам і переконанням. І тільки активна життєва позиція товаришів по зброї рятує героя від смерті.

Отже, митець дає герою можливість випробувати себе в найтяжчій боротьбі з обставинами, що загрожують його існуванню.

Завдання Леоніда Бразова – за будь-яких обставин міряти ціну життя найвищим мірилом людської совісті. Екзамен на право називатися людиною з великої літери, жити за законами совісті і добра, на жаль, старшина Микола Грицюк не складає. Шахрайство, брехня, наклепи, лицемірство, егоїзм, ігнорування виконання своїх прямих обов'язків – це ті щаблі моральної деградації, які закономірно приводять його до зрадництва та вбивства.

Випадково дізнавшись, що на військовому марші після ворожої атаки з невідомих причин відсутній колишній старшина Микола Грицюк, курсанти Загоруйко і Перекоп вирішують терміново повернутися і ретельно перевірити місце попередньої дислокації батареї. В одній із хат вони знаходять Грицюка, але не того, якого знали до цього часу, а зовсім іншого. «На ньому, – пише автор, – широкі штани, заправлені з напуском у чоботи, та піджак з трохи короткуватими рукавами. Військова ж його форма зв'язана у клубок» [1, с. 228]. Зненацька захоплений на гарячому, Грицюк поводить себе вкрай жорстоко, аморально. Тікаючи, негідник устигає збити з ніг Андрія та важко поранити ножом у груди Ничипора. Страшенно жалкуючи, що вже не зможе віддати зрадника під трибунал, Перекоп посилає вслід йому коротку автоматну чергу і водночас відбиває у німців мотоцикл, щоб терміново відвести у медсанбат пораненого товариша.

Отже, Грицюк – це людина з хибними поглядами на життя, ворог, котрий довгий час приховував своє справжнє ество. Зіткнувшись обличчям зі смертю, він зраджує товаришів по зброї, Батьківщину, рятує своє життя, що після зради втрачає будь-яку ціну. Він прямує в інший, ворожий нам світ, де особисте благополуччя підноситься над усім, де страх за своє життя заставляє вбивати та зраджувати. Зустрівши віч-на-віч смерть, людина залишається такою, якою є насправді. Саме в таких ситуаціях перевіряється глибина її переконань, її громадянська совість.

Як бачимо, концентруючи, максимально ускладнюючи події на всіх зрізах оповіді, письменник прагне показати в жорстокості війни те, що дозволяє героям урешті-решт не зламатися духовно, вистояти, знайти у собі сили бути справжніми людьми, гідно пройти свій шлях до кінця. Вони змушені кожного разу робити не тільки те, що диктує їм необхідність війни, але і власна совість. Найвищим мірилом моральності людини у творі є совість. Глибина його підтексту полягає в тому, що митець і зраднику залишає можливість вибору іншого морального шляху навіть після тяжкого злочину. Він залишає зраднику можливість покаяння, можливість, яку частіше дає Бог, а не людина. Саме у цьому вбачається гуманістичний зміст повісті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бразов Л. Перший гарт / Л. Бразов. – Харків, 1964. – 248 с.

ТАТЬЯНА КОНЕВА, НАТАЛИЯ ТАРАСОВА

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО ИСПЫТАНИЯ В ПОВЕСТИ ЛЕОНИДА БРАЗОВА
«ПЕРШИЙ ГАРТ»

Статья посвящена рассмотрению проблемы морального размежевания как способу раскрытия внутренней картины мира в повести Леонида Бразова «Перший гарт».

Ключевые слова: проблема жизненного выбора, проблема моральной ответственности, «граничная ситуация», «момент истины».

TATIANA KONEVA, NATALIA TARASOVA

THE PROBLEM OF A MORAL PROBATION IN LEONID BRAZOV'S NARRATIVE
«THE SAME CAST»

The article is dedicated to a review of the moral delimitation problem as a method of opening the interior picture of the world in Leonid Brazov's narrative «The Same Cast».

Key words: a problem of the vital choice, a problem of the moral responsibility, «boundary situation», «dwelling of the truth moment».

Одержано 1.12.2011 р.